

LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBŲ GIMINĖS KATEGORIJA IR JOS STILISTINIS VARTOJIMAS

N. BRAŽĖNIENĖ

Kaip ir kitas daiktavardžio kategorijas (skaičių, linksnį), giminės kategoriją sudaro dvejų kategorinių formų statymas priešpriešiais: lietuvių kalboje – vyriškoji ir moteriškoji, anglų kalboje – vyriškoji, moteriškoji ir niekatroji giminė. Be opozicijos, t. y. be dvejų ar daugiau kategorinių formų statymo priešpriešiais, negali egzistuoti jokia gramatinė kategorija¹.

Lietuvių kalbos daiktavardžio giminė yra viena būdingiausių ir svarbiausių daiktavardžio gramatinių kategorijų, morfologiniais požymiais padedanti išryškinti daiktiškumo reikšmę bei nustatanti ryšius su kitomis kalbos dalimis². Kaip ir daugumoje kitų fleksinių kalbų, lietuvių kalboje vienos ar kitos giminės nustatymą lemia du požymiai: semantinis ir morfologinis. Loginiu požiūriu giminės kategorija daugeliu atvejų yra formali ir nemotyvuota.

Neįmanoma paaiškinti, kodėl *stalas* yra vyriškosios giminės, o *kėdė* – moteriškosios. Konkretų daiktų, reiškinų ar abstrakčių sąvokų giminė nustatoma ne pagal žodžio semantinę reikšmę, o pagal jo formą: kamieną, tam tikras linksnio galūnes. Išimtį sudaro tik asmenys ir gyvūnai, kur giminės nustatymas remiasi lyčių skirtingumu. Lietuvių kalboje statymas priešpriešiais gyvi – negyvi daiktai neatsispindi giminės kategorijoje. Abu daiktavardžiai *medis* ir *vyras* priklauso vyriškajai, o *kėdė* ir *duktė* – moteriškajai giminei.

Anglų kalboje giminės kategorija remiasi ne gramatiniu, o semantiniu pagrindu, t. y. leksine žodžio reikšme³. Statymas priešpriešiais gyvi – negyvi daiktai (animate – inanimate) visiškai atspindi giminės kategorijoje. Kai kalbama apie asmenis, išskiriama vyriškoji ir moteriškoji giminė (masculine and feminine gender), o visais ki-

¹ Бархударов А. С. Очерки по морфологии современного английского языка. М., 1975, с. 44. Taip pat žr. Akhmanova O. S. Approaches to Contrastive Linguistics. Moscow, 1972; Бондарко А. В. Теория морфологических категорий. Л., 1976; Ельмстев Л. О категориях личности – неличности и одушевленности – неодушевленности. – В кн.: Принципы типологического анализа языков различного строя. М., 1972.

² Lietuvių kalbos gramatika. V., 1965, t. 1. Taip pat žr. Jakaitienė E., Laigonaitė A., Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. V., 1976, p. 33.

³ Remiantis gramatinių kategorijų skirstymu į atviras ir paslėptas (overt – covert, открытые – скрытые, явные), galima teigti, kad lietuvių kalbos giminės kategorija yra atvira, o anglų kalbos – paslėpta. Visi lietuvių kalbos daiktavardžiai turi formalius požymius (kamieną, tam tikras linksnio galūnes), pagal kuriuos nustatoma, kokiai giminei jie priklauso. Tuo tarpu anglų kalbos daiktavardžiai, nors ir priklauso vienai iš trijų giminių, formalių požymių, ypač žyminių giminę, neturi. Giminė paaiškėja tik tada, kai daiktavardis susiejamas su įvardžiais *he, his, him* arba *she, her, hers*, žr. Уорф Б. А. Грамматические категории. – В кн.: Принципы типологического анализа языков различного строя. М., 1972, с. 45.

tais atvejais – niekatroji giminė (neuter gender). Specialių priesagų ar galūnių, kurios pažymėtų giminę, anglų kalboje nėra. Tiesa, priesaga *-ess* pažymi moteriškąją giminę, tačiau ji nėra produktyvi⁴. Turime, pavyzdžiui, tokias poras kaip *actor – actress, host – hostess*, bet negalima pasakyti *friend – friendness* ar *doctor – doctress*. Kaip teigia prof. A. Smirnicksis, priesaga *-ess* yra daugiau leksinė išraiškos priemonė negu gramatinė. Ši priesaga tik papildo tą informaciją, kad *actress, hostess* yra moteriškos giminės⁵.

Lietuvių ir anglų kalbų daiktavardžio giminės stilistinis vartojimas bei jos funkcijos turės daugiau skirtumų negu panašumų, nes abi kalbos jau pačia savo struktūra yra skirtingos. Kadangi lietuvių kalbos giminė yra ir morfologinė, ir leksinė kategorija, o anglų kalbos giminė morfologinių požymių neturi, tai stilistinis gretinimas morfologiniu aspektu yra neįmanomas. Šių dviejų kalbų stilistinis giminės kategorijos gretinimas remsis semantiniu pagrindu.

Abiejose lyginamose kalbose giminė gali būti apibūdinama kaip sintaksinė kategorija. Daiktavardžio giminės derinimas su būdvardžiu ir prieveiksmiu parodo sintaksinį ryšį, t. y. atributyvinius santykius⁶. Lietuvių kalbos daiktavardžio giminė visada derinama su būdvardžiu, kuris neturi pastovių, griežtai nustatytų, nekintamų giminės formų, o priklauso nuo daiktavardžio. Tokia grynai gramatinė giminė (vyriškosios arba moteriškosios) išraiška vadinama *sintaksiniu masculina* arba *sintaksiniu feminina*⁷. Pvz.:

Lijo šaltas lietus (J. Baltušis, 19).

...vėl įsiklausė, kaip skamba mėlynas dangus, mėlyna jūra ir mėlynai paukščiai, kurie jau seniai buvo dingę (J. Mikelinckas, 347).

Kaip priešpastatymas sintaksiniam daiktavardžio giminės charakterizavimui, skiriamas *semantinis masculina* ir *semantinis feminina*⁸, kur daiktavardis, suderintas su vyriškosios giminės būdvardžiu, reiškia vyriškosios lyties asmenį ar kitą gyvą būtybę, o daiktavardis, suderintas su moteriškosios giminės būdvardžiu, reiškia moteriškosios lyties asmenį ar kitą gyvą būtybę. Šiuo atveju gramatinė daiktavardžio giminė sutampa su jo referentine reikšme. Pvz.:

...ir ini linksmai žybsėti toje kertėje, kur mūsų stiprus, ligos par-trenktas tėvas grumiasi su mirtimi (M. Sluckis, 25).

Išblyškusio veido, su keletu vos žymių auksinių šlakų paakiuose, ji atrodė paprastutė, naivi, jauna mergaitė (J. Baltušis, 158).

Tarp daiktavardžių, turinčių semantinius vyriškosios ar moteriškosios giminės požymius, ir tarp *sintaksinio masculina/feminina* yra glaudus ryšys. Paprastai *semantinis masculina* visiškai įeina į *sintaksinį masculina*, o *semantinis feminina* visiškai įeina į *sintaksinį feminina*.

⁴ Quirk R., Greenbaum S., Leech G. etc. *A Grammar of Contemporary English*. London, 1972, p. 188.

⁵ Смирницкий А. С. *Морфология английского языка*. М., 1959, с. 147. Giminės anglų kalboje nenurodo ir artikelis (palyginkime žymimąjį artikelį *the* su vokiečių kalbos artikeliais *der/die/das* arba su prancūzų *le/la*). Žr. Quirk R., Greenbaum S., Leech G. etc. *Op. cit.*, p. 187.

⁶ Кацнельсон С. Д. *Типология языка и речевое мышление*. Л., 1972, с. 23.

⁷ Булыгина Т. В. *Морфологическая структура слова в современном литовском литературном языке (в его письменной форме)*. – В кн.: *Морфологическая структура слова в индоевропейских языках*. М., 1970, с. 26.

⁸ Ten pat.

Anglų kalbos daiktavardžio giminė, kaip sintaksinė kategorija, pasireiškia vienu žodžių priklausymu nuo kitų⁹. Pavyzdžiui, daiktavardžiai *engineer, professor, teacher* ir pan. gali būti ir vyriškosios, ir moteriškosios giminės, nes jie morfologinių giminės požymių neturi. Tačiau, jeigu norima pažymėti, kad šie asmenys priklauso vyriškajai arba moteriškajai giminei, juos reikia atitinkamai susieti su įvardžiais *he, his, him, she, her, hers* arba su tikriniais daiktavardžiais. Sintaksinis giminės kategorijos reiškimas yra svarbus ir būdingas anglų kalbos požymis.

Abiejų lyginamų kalbų giminės ekspresyvumo galimybės pasireiškia meniniame beletristiniame stiliuje, tautosakoje, publicistikoje. Moksliniame stiliuje giminė jokių stilistinių atspalvių neturi.

Anglų kalbos daiktavardžiai, reiškiantys paukščių, žvėrių ir kitų gyvūnų pavadinimus, moksliniame stiliuje yra niekatrosios giminės, siejami su įvardžiu *it* ir neturi jokių ekspresyvių-emocinių atspalvių. Pvz.:

...the Black Parrot can hardly be mistaken for anything else when it is perched (The Birds..., 76).

The European blackbird is a member of the thrush family and a close relative of the American robin. It is one of the commonest of British birds (Enc. Brit. Vol. 3, 740).

One of the swallows which retains its original habits is the beautiful white-bellied or tree-swallow. It is of a fine lustrous green above, pure white below, with a tail only slightly more forked than in the last (Enc. Americ. Vol. 26, 107).

The commonest bear of temperate North America is the black bear, and its relatives. In eastern North America it is almost invariably black (Enc. Brit. Vol. 3, 324).

During the Pleistocene period the lion was distributed over the greater part of Europe, and within the historical period it inhabited north Africa, western Asia and probably Greece (Enc. Brit. Vol. 14, 83).

The dog is the oldest domestic animal. Its remains have been found in Denmark dating from the early part of the Middle Stone Age... (Enc. Brit. Vol. 7, 542).

The intelligence of the horse has been appraised in widely different terms. Ordinarily it is ranked fourth among the "lower animals" following the elephant, the ape and the dog... (Enc. Brit. Vol. 11, 702).

Dažnai ir meniniame beletristiniame stiliuje minėti daiktavardžiai yra niekatrosios giminės, be jokių stilistinių atspalvių. Pvz.:

...where the only subject out of keeping was that dog, lying on its side now and so thick through that all its little legs were in the air... (J. Galsworthy, 11).

He climbed down off his horse and left it to gaze... (K. Grahame, 191).

Too dark in the woods for a bird

By sleight of wing

To better its perch for the night,

Though it still could sing (R. Frost, 95).

⁹ Тимпко Л. А. Категория рода в современном английском языке. Автореф. канд. дис. М., 1970, с. 4.

Tačiau grožinėje literatūroje randame daug pavyzdžių, kai daiktavardžiai, reiškiantys įvairių gyvūnų pavadinimus, yra vyriškosios arba moteriškosios giminės. Pvz.:

*That is the grasshopper's – he takes the lead
In summer luxury, – he has never done
With his delights; for when tired out with fun
He rests at ease beneath some pleasant weed* (J. Keats, 24).

*The dives, zooms, peelings off and ferocity of this small bird were
amazing and amusing. As I got into the car the wagtail flew off, but I
was hardly seated when he returned to the attack* (The Field, 512).

*The American wife stood at the window looking out. Outside right
under their window a cat was crouched under one of dripping green
tables. The cat was trying to make herself so compact that she would
not be dripped on* (E. Hemingway, 257).

*One of the most inconvenient occasions for a dog to get the message
is when you're planning to go away and you're going to lock him in the
house or take him to the kennel* (McCalls, 32).

Visais šiais atvejais autorius, vadindamas kokią nors gyvą būtybę neįprasta vyriškąja arba moteriškąja gimine, sustiprina išraišką, atkreipia skaitytojo dėmesį, sukelia atitinkamas emocijas. Ypač dažnai vyriškąja arba moteriškąja gimine vartojami daiktavardžiai, reiškiantys naminių gyvulių ir paukščių pavadinimus. Vyriškosios ar moteriškosios giminės priskyrimas tokiems daiktavardžiams, kaip *horse, cow, dog, cat* ir pan., rodo, kad juo aukštesnėje išsivystymo pakopoje yra šie gyvūnai ir juo artimesni jų ryšiai su žmonėmis, tuo dažniau giminė atspindi biologinę lytį¹⁰.

Kiekvienoje kalboje yra atitinkamų priemonių, kurios paprastus, neutralius vienos ar kitos giminės daiktavardžius gali paversti stilistiškai konotuotais. Anglų kalboje, kaip matėme iš pavyzdžių, meninis vaizdas sustiprinamas ir išryškinaamas, pakeičiant stilistiškai neutralią niekatrąją giminę vyriškąja arba moteriškąja. Lietuvių kalbos daiktavardžio giminė, keičiama tam tikromis priesagomis ir galūnėmis, įgyja pageidaujamą stilistinę išraišką. Pvz.:

*Tėvyne! Ant mano delno saulėta gintaro paukštė, graži gintaro
paukštė, ir šiandieną aš tau kalbėsiu apie ją* (E. Mieželaitis, 108).

...Yra paukštė tokia – kaip Achmatova (E. Mieželaitis, 127).

Obelie, nuo tako gal paeisim?

Dar užgaus – palikim vienus juos.

Nieko be Gegužio jai, matau, nereikia,

Ar iš laimės ji perdaug kukli (V. Grybas, 144).

Pakeitus stilistiškai neutralią daiktavardžių *paukštis, gegužė* giminę, žodžiai tampa stilistiškai konotuoti, virsta poetizmais¹¹. Tačiau lietuvių kalboje šitoks giminės keitimas nėra įprastas reiškinys, jis dažnesnis poezijoje.

Lietuvių ir anglų kalbose plačiausiai ir raiškiausiai stilistinis giminės vartojimas atsispindi personifikacijoje, kur tarsi atgyja daiktai, augalai, reiškiniai, kur žmoniškųjų savybių įgauna gyvuliai, žvėrys, paukščiai ir kitos gyvosios būtybės. O. Jespersenas, nagrinėdamas giminės stilistinį vartojimą įvairiose kalbose, rašė: „Išsameninimas žymiai reljefiškesnis anglų kalboje negu, pavyzdžiui, vokiečių, kadangi įvar-

¹⁰ Marcoux D. R. Deviation in English Gender. – American Speech, 1973, vol. 48, p. 105.

¹¹ Lietuvių kalbos vadovėlis IX–XI klasei. K., 1975, p. 116.

džio *he* arba *she* vartojimas tais atvejais, kai kasdieninėje kalboje paprastai vartojamas *it*, iškart patraukia dėmesį; vokiečių kalboje šito nėra, kadangi ten kiekvienas staslas ir kiekvienas akmuo kasdieninėje kalboje bus *er*, o kiekvienas augalas ir kiekviena nosis – *sie*¹². Metodologiškai šis teiginys tinka lietuvių ir anglų kalbų giminės stilistiniam gretinimui, nes lietuvių kalboje, taip pat kaip ir vokiečių, kiekvienas žodis priklauso kuriai nors giminei, turi griežtai nustatytus formalius požymius.

Kadangi anglų kalboje morfologiškai giminė nėra išreikšta, tai paprastai giminės pasirinkimą lemia lytis, kai kalbama apie gyvulius, žvėris, paukščius. Pvz.:

The Horse laughed when he heard these words (Tales, 23). *When the Lion heard this his anger doubled, and he said...* (Tales, 24). *So when the Ass came home at night he could hardly lift one leg after another* (Tales, 14).

By now the bear had also reached the hole. When the squirrel saw him, she quickly threw the sack with the warm weather down to earth (The Fairy Tale Tree, 186).

The animals reached the bear's tent, but the bear was not at home. He had gone hunting up the river, in his canoe (The Fairy Tale Tree, 186).

Panašiai giminė vartojama ir paukščių pavadinimuose. Pvz.:

The parrot, Polynesia, was sitting in the window looking out at the rain and singing a sailor-song to herself. She stopped singing and started to listen (Once upon, 149).

*The blackbird has fled to another retreat
Where the hazels afford him a screen from the heat,
And the scene, where his melody charm'd be before
Resounds with his sweet-flowing ditty no more* (W. Cowper, 58).

One night there flew over the city a little Swallow. His friends had gone away to Egypt six weeks before... (O. Wilde, 61).

One day, when they were under the tree, up came a duck in a condition of great fear, and stopped not till she came to the tree (Tales, 20).

But the Oak-tree understood, and felt sad, for he was very fond of the little Nightringale who built her nest in his branches (O. Wilde, 33).

Vyriškosios ar moteriškosios giminės pasirinkimas priklauso nuo autoriaus požiūrio į vaizduojamą gyvulį, žvėrį ar paukštį, nuo situacijos, kurioje tas ar kitas gyvūnas atsiduria, nuo jo poelgių, charakterio savybių. Dažnai dideli, stiprūs gyvūnai būna vyriškosios giminės, o maži ir silpni – moteriškosios¹³. Kartais įvairių gyvūnų pavadinimai reiškiami moteriškąja gimine, norint pabrėžti švelnumą bei motinišką instinktą. Daiktavardžių, reiškiančių įvairių būtybių pavadinimus, vartojimas niekatrąja gimine sulygina juos su negyvais daiktais, o vyriškoji arba moteriškoji giminė padaro juos gyvesnius.

Kai kalbama apie reiškinius, sąvokas ar daiktus, stilistinis giminės vartojimas anglų kalboje yra gana įvairus. Nors daiktavardžiai *sun*, *moon*, *earth*, *death*, *love* ir kt. paprastai yra niekatrosios giminės, žymimi įvardžiu *it*, tačiau meniniame beletristiniame stiliuje gali būti vyriškosios ar moteriškosios giminės. Vienos ar kitos giminės

¹² Есперсен О. Философия грамматики. М., 1958, р. 275.

¹³ Тимпко Л. А. Категория рода в современном английском языке. Канд. дис. М., 1970, с. 52.

pasirinkimas tokiais atvejais remiasi ne kokiais nors kalbiniais momentais, o grynai kultūrinėmis-istorinėmis tradicijomis¹⁴. Pavyzdžiui, žodžiai *sun, death, love* personifikuojant tampa vyriškosios giminės, o žodžiai *moon, earth* – moteriškosios. Šitoks giminės pasikeitimas dažniausiai aptinkamas pasakose, poezijoje. Pvz.:

"Is that the sky?" said the Goldfish. "I thought it was another sea. And is that the Moon? I thought she was a Silver Fish. But who then is the Sun?" "The Sun is the round gold ball that rolls through the sky by day," said the Ship. "They say he is her lover, and gives her his light" (Once upon, 268).

*Never did sun more beautifully steep
In his first splendor, valley, rock, or hill;
Ne'er saw I, never felt, a calm so deep! (W. Wordsworth, 32)
Then I shall be as wise as death,
For death has done this and he will
Do this to me, and blow his breath
To fire my clay, when I am still (R. Elerhart, 48).
I am going to the House of Death. Death is the brother of
Sleep, is he not? (O. Wilde, 68).
Love alters not with his brief hours and weeks,
But bears it out even to the edge of doom (W. Shakespeare, 66).
Grasshopper, your fairy song
And my poem alike belong
To the dark and silent earth
From which all poetry has birth
All we say and all we sing
Is but as the murmuring
Of that dowsy heart of hers
When from her deep dream she stirs:
If we sorrow or rejoice,
You and I are but her voice (J. H. Wheelock, 30).*

Anglų kalbos daiktavardžio giminės nepastovumas, jos laisvesnis pasirinkimas pastebimas ne tik poezijoje, pasakose, kuriant personifikacijas, t. y. meniniame beletristiniame stiliuje, bet ir kituose stiliuose. Amerikiečių kalbininkų eksperimentai rodo, kad giminė nėra griežtai nustatyta daugeliui daiktavardžių¹⁵. Daiktavardžiai, žymintys šalių ir laivų pavadinimus, gali būti niekatrosios arba moteriškosios giminės, o aukštesnius gyvūnus ir asmenis žymintys daiktavardžiai yra visų trijų giminų. Vienos ar kitos giminės pasirinkimas priklauso nuo konteksto, autoriaus ar veikėjo požiūrio, jo vertinimo ir santykio su tuo daiktu ar asmeniu. Remiantis prof. R. Kvirkio ir kt. "A Grammar of Contemporary English", šalies pavadinimas yra niekatrosios giminės, kai kalbama apie šalį kaip apie geografinį vienetą. Kai šalis traktuojama kaip politinis ar ekonominis vienetas, paprastai vartojama moteriškoji giminė¹⁶. Pvz.:

*Albania, a People's Republic... is a small state of 11,100 sq. mi...
It is situated on the Adriatic coast of the Balkan peninsula... (Enc. Brit.
Vol. 1, 505).*

¹⁴ Смирницкий А. С. *Op. cit.*, p. 147.

¹⁵ Marcoux D. *R. Op. cit.*, p. 98.

¹⁶ Quirk R., Greenbaum S., Leech G. etc. *Op. cit.*, p. 188.

...that it was a standing reproach to Scotland that there existed no complete collection of the poetical works of her national poet (Critical Quarterly. Vol. 11, 89).

Step by step there is taking place the revival in Japan of those economic, political and military forces which lay behind her aggressive drive in the 1930s and 1940s ... (Morning Star, December 21, 1967).

Netgi toks daiktavardis, kaip *car*, paprastai laikomas niekatrosios giminės daiktavardžiu, gali būti vartojamas ir vyriškąja, ir moteriškąja gimine. Pavyzdžiui, jeigu sportinio automobilio savininkas didžiuojasi savo puikia mašina, kalbėdamas apie ją, jis gali pavartoti įvardį *she*. O jei automobilis priklauso moteriai – ji gali kalbėti apie jį, kaip *he*¹⁷.

Įvairiai giminė vartojama su daiktavardžiais, reiškiančiais asmens pavadinimus. Ir lietuvių, ir anglių kalbose yra daiktavardžių, kurie, nors ir reikšdami asmenį, lyties nenurodo. Pvz.:

Tai buvo mylimas tėvų kūdikis (Vaižgantas, 14).

Tiesa, esi didelis asmuo. Bet vis dėlto kas tave taip išleido? (Š. Ragona, 184).

Tokie daiktavardžiai, kaip *žmogus, vaikas, kūdikis* ir pan., pagal formalius požymius yra vyriškosios giminės, bet kartu gali būti vartojami ir moteriškąjai giminei reikšti. Dažnai tokiais atvejais jie turi stilistinių atspalvių, vartojami perkeltine reikšme. Pvz.:

S. Nėris – naujųjų lietuvių poezijos srovių ir vėjų kūdikis (V. Kubilius, 194).

Anglų kalboje žodžiai *baby, child* gali būti visų trijų giminių. Jeigu kalbantysis nesuinteresuotas, indiferentiškas lyties skirtingumui, šie daiktavardžiai bus vartojami niekatrąja gimine. Vienos ar kitos giminės pasirinkimas priklauso nuo situacijos, kalbančiojo santykio ir požiūrio, jo susidomėjimo tuo asmeniu.

Reikia atkreipti dėmesį į abiejų lyginamų kalbų vyriškosios ir moteriškosios giminių tarpusavio santykį, jų ekspresyvumo galimybes. Kaip teigia daugelis kalbininkų, lyginant vyriškąją giminę su moteriškąja stilistiniu požiūriu, pastebima, kad abiejose kalbose moteriškoji giminė yra ekspresyvesnė¹⁸. Dažnai vyriškąja gimine apibendrinami ir vyriškosios, ir moteriškosios giminės atstovai¹⁹, tuo tarpu moteriškąja gimine šito padaryti negalima²⁰. Moteriškoji giminė dažniausiai praneša, kad kalbama tik apie moteriškosios lyties asmenį, ji yra konkretesnė²¹ ir tuo pačiu stilistiškai ekspresyvesnė. Kaip teigia prof. V. Vinogradovas, vyriškoji giminė daugiau pabrėžia, išryškina asmens idėją, o ne lytį²². Ir tik tuo atveju, kai norima akcentuoti lytį, šalia vyriškosios giminės daiktavardžių vartojami ir moteriškosios. Pvz.:

Ten jau buvo daug prisirinkusių žmonių, moterų ir vyrų (V. Krėvė, 133).

¹⁷ Ibid., p. 191.

¹⁸ Есперсен О. Оp. cit., p. 270–271.

¹⁹ Чейф У. Л. Значение и структура языка. М., 1975, с. 131.

²⁰ Шанская Т. Стилистическое использование категории рода. – В кн.: Вопросы стилистики. М., 1966, с. 196.

²¹ Пиотровский Р. Г. Очерки по грамматической стилистике французского языка. М., 1956, с. 45.

²² Виноградов В. В. Русский язык. М., 1972, с. 66.

Prie tos, kurioje sėdėjo jaunas kunigėlis, buvo dvi didžiausios eilės laukiančiųjų, daugiausia moterų (V. Krėvė, 135).

But what was this?.. People coming... women... And children... (P. Abrahams, 29).

Lietuvių kalbos daiktavardžių, reiškiančių asmens pavadinimus, vyriškoji ir moteriškoji giminė dažnai skiriasi tik galūnėmis (mokytojas – mokytoja, poetas – poetė). Paprastai tokie daiktavardžiai jokių stilistinių atspalvių neturi. Tiesa, kartais vyriškosios giminės daiktavardžiai vartojami moterims pavadinti. Pvz.:

S. Nėris tapo tribūnu-agitatoriumi, kaip reikalavo „Trečio fronto“ estetika (V. Kubilius, 112).

...čia gyvena ne jaunutė mergina, svajojanti apie jaunikį, o šių didžiulių miškų ir pelkių sargas (M. Sluckis, 20).

Ligonis guli šiaudais aptekusi, neišmanyti, kas pagalvė, kas paklotė ir kas jos narškiniai – kailiniai ar miltiniai (Žemaitė, 145).

Tokiais atvejais vyriškoji giminė dažnai nusako moters profesiją, būseną, kurią nors charakterio savybę. Tačiau vyriškosios giminės formos, kai kalbama apie moteris, lietuvių kalbai nėra būdingos, nes jos paprastai turi moteriškosios giminės atitikmenų. Pvz.:

Pastovėk prie jų kapo kaip sargė ir sušildyk savo sielos šilima jų baltus kaulus – žemė juos prarijo ir neatiduos... (E. Mieželaitis, 176).

Morta suėmė ligonę už pažastų, pastatė ir, matydama, kad toji nepacina, nuvedė prie lovos (J. Avyžius, 339).

Dabartinėje lietuvių kalboje randame tik keletą vyriškosios giminės daiktavardžių, kurie neturėtų atitikmenų moteriškajai giminei pavadinti. Pvz.:

Staiga jis atsiminė, kad pačią pirmąją dieną Balsiuose vyresnysis miškininkas Šakaliūnas, mokslo dienų draugas, jam pašnibždėjo į ausį apie moterį eigulį... (M. Sluckis, 16).

Baisu žiūrėti, kaip moteris šoferis, nuo kojų iki galvos apsitaškiusi purvu, lįsdavo po mašiną ir stengdavosi ten kažką taisyti (A. Venclova, 230).

Paprastai tokiais atvejais vartojami žodžiai *moteris*, *mergina* ir kt. Jie padeda išreikšti lytį.

Anglų kalbos daiktavardžio moteriškajai giminei reikšti vartojami žodžiai *woman*, *girl*, *lady*, įvardis *she*, pavyzdžiui, *woman driver*, *female doctor*, *lady writer*. Tačiau šie junginiai, nusakantys moteriškąją giminę, dažnai turi tam tikrą stilistinį atspalvį, jie nėra neutralūs. Pirmiausia, tokie daiktavardžiai išreiškia niekinimą. *Woman driver* laikomas įžeidžiančiu epitetu, o *lady writer* išreiškia rimtumo bei sugebėjimų trūkumą, lyginant su *real writers*. Antra, šie junginiai (*woman driver*, *lady writer*, *female doctor* ir pan.) teigia, kad moteriai būti *driver*, *doctor* arba *writer* buvo neįprasta²³. Arba tokio stilistiškai neutralaus daiktavardžio, kaip *businessman*, žymincio vyriškąją giminę, moteriškosios giminės atitikmuo *businesswoman* turės labai skirtingą reikšmę, kels neigiamas asociacijas, t. y. bus stiliistiškai konotuotas.

²³ Schulz M. R. How Serious Is Sex Bias in Language? – *College Composition and Communication*. Urbana, 1975, vol. 26, p. 164.

Nuo seno įsigalėjęs neigiamas požiūris į tokias moterų profesijas vienokiu ar kitokiu būdu kalboje taip pat turėjo atsispindėti. Amerikietės moterys stoja prieš tokius žodžius, kaip *poetess, authoress, aviatrix, lady judge*, teigdamos, kad lyties išskėlimas tokiems užsiėmimams yra nereikalingas, nes pabrėžti lytį – tai parodyti, kad yra kažkas nenormalaus, nepriimtino, netgi lengvabūdiško būti moteriai a *poet, an author, an aviator or a judge*. Moterims vis plačiau ir plačiau išitraukiant į visuomeninę veiklą, užimant aukštus vyriausybinius postus, įsigyjant įvairiausias profesijas, kurios anksčiau tik vyrams buvo prieinamos, suprantama, nauji moterų užsiėmimai bus išreikšti ir kalboje be jokių papildomų reikšmių, neigiamų asociacijų. Pavyzdžiui, pastebima, kad junginys su žodžiu *woman*, nusakantis moters profesiją, užsiėmimą, seniau stilistiškai konotuotas, dabar įgyja stilistiškai neutralią, naują reikšmę. Pvz.:

The world's first woman cosmonaut, Valentina Nikolaeva-Tereshkova will speak... (Morning Star, October 21, 1977).

...and the first woman minister (The Enc. Americ. Vol. 29, 452).

Here is Valentina Tereshkova, the world's first woman astronaut, at work on the space station (Morning Star, April 22, 1970).

First woman physician received the right to practise medicine (Woman in Finland, 18).

In 1962 Barbara Salt was nominated the first British woman ambassador to... (Enc. Brit. Vol. 23, 624).

Kaip išėitį iš susidariusios padėties kai kurie amerikiečių kalbininkai siūlo įvesti stilistiškai neutralų, giminės nenusakantį žodį – *person* (*chairperson, statesperson*), kiti – *one* (*chairone, sportsone*), dar kiti – sukurti naujus, lyties nenurodančius įvardžius *ter-ters, co, ve, vem* ir kt.²⁴

Taigi kyla būtinybė ieškoti tokių išraiškos priemonių, kurios būtų stilistiškai neutralios, nekonotuotos, o atspindėtų realią tikrovę, nes kalba ne visada suspėja eiti kartu su atitinkamais istoriniais-socialiniais pakitimais.

Patyrinėjus surinktą medžiagą apie lietuvių ir anglų kalbų daiktavardžio giminės kategoriją ir jos stilistinį vartojimą, galima padaryti šias išvadas:

1. Kadangi lietuvių kalbos giminė yra ir morfologinė, ir leksinė kategorija, o anglų kalbos giminė morfologinių požymių neturi, tai stilistinis jos gretinimas morfologiniu aspektu yra neįmanomas. Minėtos kategorijos stilistinis gretinimas remsis semantiniu pagrindu.

2. Lietuvių ir anglų kalbų daiktavardžio giminė gali būti charakterizuojama kaip sintaksinė kategorija:

a) lietuvių kalbos daiktavardžio giminės derinimas su būdvardžiu ir prieveiksmiu rodo atributinius santykius;

b) kadangi anglų kalbos daiktavardžio giminė, kaip sintaksinė kategorija, pasireiškia vienų žodžių priklausymu nuo kitų, tai ji nėra griežtai nustatyta daugeliui daiktavardžių, yra nepastovi, laisviau pasirenkama.

3. Abiejose lyginamose kalbose yra atitinkamų priemonių, kurios įprastą, neutralią vieną ar kitą daiktavardžio giminę gali paversti stilistiškai konotuota.

4. Tiek lietuvių, tiek anglų kalboje plačiausiai ir raiškiausiai giminės stilistinės išgalės realizuojamos, personifikuojant daiktavardžius.

²⁴ Ibid., p. 166–167.

SUTRUMPINIMAI

- J. Avyžius — Avyžius J. Kaimas kryžkelėje. V., 1966.
 J. Baltušis — Baltušis J. Nežvyruotu vieškeliu. V., 1971.
 V. Grybas — Grybas V. Pažvelgė pavasaris į obeiį. — Kn: Neklauskit meilės vardo. V., 1970.
 V. Krėvė — Krėvė V. Raganius. Šiaudinėj pastogėj. V., 1964.
 V. Kubilius — Kubilius V. Salomėjos Neries lyrika. V., 1968.
 E. Mieželaitis — Mieželaitis E. Gintaro paukštė. V., 1972; Achmatova. — Kn: Neklauskit meilės vardo. V., 1970.
 J. Mikelinskas — Mikelinskas J. Žvaigždžių dulkės. V., 1975.
 M. Sluckis — Sluckis M. Miške. — Kn.: Nedidelė avarija. V., 1976; Žingsniai. V., 1965.
 Š. Ragana — Šatrijos Ragana. Irkos tragedija. — Kn.: Į šviesą. V., 1974.
 T. Vaižgantas — Vaižgantas. Rimai ir Nerimai. — Rinkt. raštai. V., 1957, t. 2.
 A. Venclova — Venclova A. Vidurdienio vėtra. V., 1969.
 Žemaitė — Žemaitė. Tinginė. — Rinkt. raštai. V., 1948, t. 2.
 P. Abrahams — Abrahams P. The Path of Thunder. M., 1971.
 Critical Quarterly — Critical Quarterly, Spring, 1969, vol. 11, No 1.
 W. Cowper — Cowper W. The Poplar-Field. — In: In the Realm of Beauty. M., 1967.
 R. Elerhart — Elerhart R. Rumination. — In: In the Realm of Beauty. M., 1967.
 Enc. Brit. — Encyclopaedia Britannica. London, 1968, vol. 3, 7, 11, 14.
 Enc. Americ. — Encyclopaedia Americana. N. Y., 1955, vol. 26.
 The Fairy Tale Tree — The Fairy Tale Tree. Stories from All over the World. London, 1961.
 The Field — The Field, March 23, 1967.
 R. Frost — Frost R. Come in. — In: In the Realm of Beauty. M., 1967.
 J. Galsworthy — Galsworthy J. A Modern Comedy. M., 1956.
 K. Grahame — Grahame K. The Wind in the Willow. London, 1961.
 E. Hemingway — Hemingway E. Cat in the Rain. — In: Modern American Short Stories. M., 1965.
 J. Keats — Keats J. Sonnet. On the Grasshopper and the Cricket. — In: In the Realm of Beauty. M., 1967.
 McCalls — McCalls. May. London, 1968.
 Once upon — Once upon a Time. English Fairy Tale. M., 1975.
 Penny M. — Penny M. The Birds of Seychelles and the Outlying Islands. N. Y., 1974.
 W. Shakespeare — Shakespeare W. Sonnet 116. — In: In the Realm of Beauty. M., 1967.
 Tales — Tales from the Arabian Nights. London, 1950.
 J. H. Wheelock — Wheelock J. H. Earth. — In: In the Realm of Beauty. M., 1967.
 O. Wilde — Wilde O. Fairy Tales. M., 1956; The Happy Prince. — In: Once upon a Time. M., 1975.
 W. Wordsworth — Wordsworth W. Westminster Bridge. — In: In the Realm of Beauty. M., 1967.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
 Anglų kalbos katedra

Įteikta
 1977 m. spalio mėn.

THE CATEGORY OF GENDER IN LITHUANIAN AND ENGLISH AND ITS STYLISTIC USE

N. BRAŽĖNIENĖ

This paper presents analysis of the category of gender in Lithuanian and English. Stylistic confrontation of the category of gender in Lithuanian and English is possible only on semantic basis. Apart from its denotative meaning the grammatical category of gender may have various connotative functions in both languages. The most expressive use of the category of gender is found in personification.